

### Numerus clausus

Szerző: Varannai Zoltán

A numerus clausus latin szószerkezet, jelentése: zárt szám. A magyar nyelvben azonban van egy másik, ennél jóval szűkebb és konkrétabb jelentése is: zsidó származású diákok számának drasztikus korlátozása a magyar felsőoktatásban. A törvényt 1920-ban hozták, de már 1928-ban módosították: emelték a "zárt számokat". Vajon miért volt szükség erre a diszkriminációra, s ha már szükség volt, miért kellett enyhíteni? A válaszok a Horthy-rendszer nemzetközi meghatározottságának és a zsidósághoz való ambivalens viszonyának a megértéséhez visznek közelebb.

A 20. század elején Európa-szerte jelentősen megnőtt az egyetemekről kikerülő diplomások száma, s ez sok országban gondot okozott, mivel a magasabb képzettséget igénylő állások mennyisége nem változott ezzel arányosan. A problémát a felsőoktatási intézmények felvételi keretszámainak korlátozásával próbálták orvosolni. E tendencia Magyarországon már az első világháború előtt mutatkozott, a helyzet azonban csak 1918 után vált igazán válságossá. Az elcsatolt területek közalkalmazottai és a magyar származású értelmiség jelentős része az anyaországba áramlott, amelynek felvevőképessége ezen a téren az államterület csökkenésével és a gazdaság összeomlásával minimálisra szűkült. A menekülteken kívül a frontról visszaérkezett, politikailag jelentős mértékben radikalizálódott diákok is megjelentek az egyetemeken. A kiéleződő konkurenciahelyzetben a keresztény-nemzeti középosztályhoz tartozó diákok – tanáraik és a közhangulat hathatós támogatásával – zsidó származású társaik ellen fordultak.

#### A kirekesztés igénye

A századfordulótól kezdve a zsidóság aránya – magas fokú urbanizáltságuk és emancipációjuk következtében – robbanásszerűen emelkedett az értelmiségi pályákon: 1920-ban már az egyetemet végzettek 22,4%-át tették ki, míg az ország lakosságának mindössze 5,9%-át érték el. Különösen magas volt a számuk az orvosi és jogi karokon, illetve a műegyetemen. A felerősödő antiszemitizmus másik oka a zsidó értelmiségiek jelentős szerepvállalása volt az 1918–19-es forradalmakban, amelyek leverése után a kollektív bűnbak szerepe hárult a zsidóságra. Így nem meglepő, hogy 1919 őszén a felheccelt és egzisztenciális problémákkal küszködő „keresztény” diákok mindent megtettek, hogy a zsidókat kiszorítsák az egyetemekről. A konszolidálódó ellenforradalmi kormányzat is úgy keresett orvosságot az értelmiség gondjaira, hogy a bázisát alkotó jobboldali érzelmű közép- és jobbpréteget támogassa és potenciális ellenfeleit kirekeszse a magasabb képzettséget követelő állásokból. Ezt a célt szolgálta a közkeletűen numerus clausus törvény néven ismert 1920. évi XXV. törvény, amelyet a Teleki-kormány 1920. szeptember 28-án léptetett életbe.

A négy paragrafus közül az első úgy rendelkezett, hogy a tudományegyetemekre, a műegyetemre, a budapesti egyetem közgazdaság-tudományi karára és a jogakadémiákra „az 1920/21-ik tanév kezdetétől csak oly egyének iratkozhatnak, kik nemzethűség és erkölcsi tekintetben feltétlenül megbízhatóak, és csak olyan számban, amennyinek alapos kiképzése biztosítható”. A felvehetőket számát az illetékes kar javaslata alapján a vallás- és közoktatásügyi miniszter állapította meg. A második paragrafus a felsőbb évesek szerzett jogait biztosította, ha a nemzethűség és erkölcsi megbízhatóság kettős követelményének megfeleltek. A harmadik paragrafus, amely a karok kezébe adta a beiratkozáshoz benyújtott folyamodványok elbírálásának jogát, az engedélyezés kritériumai között hangsúlyozta: arra is figyelemmel kell lenni, hogy „az ország területén lakó egyes népfajok és nemzetiségekhez tartozó ifjak arányszáma lehetőleg elérje az illető népfaj vagy nemzetiség országos arányszámát, de lehetőleg kitegye annak kilenctized részét”.

Bár a szöveg nem utalt a zsidóságra, a törvény végrehajtási utasításának lábjegyzetében külön nemzetiségnek tüntették fel őket, a felvétel elbírálását pedig az egyetemi karok professzorainak kezébe adták, ahol ekkor szélsőjobboldali szellem uralkodott. Bár a törvény indoklásában és későbbi kormánypárti védelmében is mindig a szociálpolitikai magyarázat (az értelmiségi túlképzés megakadályozása) játszotta a fő szerepet, a gyakorlati megvalósítás inkább az alkotók „hátsó szándékát” igazolta. Miközben az egyetemi hallgatók létszáma nem csökkent a húszas években, a zsidó származású diákok aránya az 1918–19-es 36,1%-ról az 1927–28-as tanévre 8%-ra esett vissza. Legszigorúbban a zsúfolt budapesti karokon jártak el, ahol a legmagasabb volt a zsidó hallgatók száma, illetve amelyek iránt a keresztény ifjúság is a legnagyobb érdeklődést tanúsította. A vidéki egyetemeken jóval liberálisabban kezelték a numerus clausus rendelkezéseit.

Ez a területileg eltérő viszonyulás a törvény szelleméhez jól mutatja, hogy bár 1920-ban a keresztény-nemzeti középosztály viszonylag egységesen támogatta a törvényt, az indulatok lecsillapultával a mérsékeltabb gondolkodásúak kerültek előtérbe a szélsőséges erők rovására. 1925-öt követően mind jobban megérett a helyzet a numerus clausus enyhítésére, főként zsidóellenes élének legalább látszólagos elvételére. A pénzügyi helyzet megszilárdulásából következő szerény gazdasági föllendülés valamelyest javította a diplomások helyzetét, és az egyetemeken is enyhült a szélsőjobboldali hangulat. Ennek ellenére, amikor a módosítás kérdése először felmerült 1925–26 fordulóján, a kormánypárti képviselők 80-85%-a a változtatás ellen foglalt állást.

### A Népszövetség fellépése

Bethlen István miniszterelnök és Klebelsberg Kunó kultuszminiszter még a törvény revíziója előtt sort kívánt keríteni a keresztény-nemzeti középosztály alapját képező közalkalmazotti réteg megerősítésére. Ezt szolgálta az 1927. évi 14. törvénycikk is, amely a közalkalmazottak gyermekeinek kívánt ösztöndíjat juttatni, támogatta a középiskolai tanárok képzését, egyben kiegészítette az irányított elitképzés klebelsbergi programját. A törvény módosításához a döntő lökések végül külföldről érkeztek.

A külföldi zsidóság egyes szervezetei, főként a francia Alliance Israélite Universelle és két angol szervezet, a Joint Foreign Committee of the Jewish Board of the Deputies és az Anglo-Jewish Association a törvény megszületése óta már többször föllépett a Népszövetségben a magyar

numerus clausus ellen, mondván, az ellentétben áll a trianoni békeszerződés kisebbségek védelmére vonatkozó részének 54., 55. és 58. paragrafusával, amelyek kimondják a különböző kisebbségek egyenlőségének és vallásszabadságának védelmét. Ügyükben megfelelő támasznak bizonyult Lucien Wolf angol újságíró, aki mint a Nemzetek Szövetsége Menekültügyi Főbiztossága tanácskozó bizottságának alapítója és tagja, gondoskodott a téma napirenden tartásáról. A nemzetközi szervezet háromtagú bizottsága 1925. december 12-én napirendre is tűzte a magyarországi zsidó kisebbség sérelmét. Az ülésen Klebelsberg vallás- és közoktatásügyi miniszter a magyar kormány álláspontját képviselve elismerte a törvény revíziójának kívánatosságát, de kijelentette, hogy az ország nehéz helyzetéből kifolyólag csak akkor kerülhet sor változtatásra, ha a középosztály anyagi viszonyaiban kedvező fordulat áll be. A bizottság ezek után elfogadta, hogy a numerus clausus rendelkezés a szükség által diktált átmeneti intézkedés, ezért haladékot adott Magyarországnak a módosításra.

A kultuszminiszter, a kormány készségét bizonyítandó, az 1926-os tanévre elrendelte, hogy a felvehető zsidó hallgatók arányát ne a tényleges létszámhoz, hanem az összes évfolyamra megadott kerethez viszonyítsák, és a kikeresztelkedetteknek a keresztényekkel egyenlő elbírálást ígért. Ugyanakkor a törvény módosításának – két okból is – halasztását javasolta Bethlennek. Egyrészt nem kívánt módot adni arra, hogy a szélsőjobb választási jelszóként használhassa fel a numerus clausus kérdését az 1926. decemberi választásokon, másrészt el akarta kerülni annak látszatát, hogy kölcsönös egyezkedésbe bocsátkoztak Lucien Wolffal és a hazai zsidósággal. A zsidó szervezetek újabb beadványa után azonban a Nemzetek Szövetségének illetékes bizottsága csak 1927. november végéig adott haladékot Bethlenéknek a numerus clausus megfelelő revíziójára.

Bethlen István, miután genfi tárgyalásain ismét ígéretet tett a törvény módosítására, az Egységes Párt 1927. október 19-ei értekezletén jelentette be döntését: „E törvény intencióját, szociálpolitikai jelentőségét megszüntetni ugyan nem akarjuk, de ki kell küszöbölni belőle azokat az intézkedéseket, amelyek a magyar állampolgárok egy részénél már évek óta igen nagy visszatetszést és ellenszenvet váltottak ki, s amely kérdés a Népszövetség előtt is szóba került.” Másnapi sajtónyilatkozatában Klebelsberg a következőket fűzte ehhez: „Mindenekelőtt a törvény harmadik szakaszát fogjuk hatályon kívül helyezni, amely a hazai zsidóság szemében állandó sérelem, mert azt mint nemzeti kisebbséget kezelik. [...] Ha az elszakított területeken élő magyar kisebbségek mostoha helyzetükről és sérelmeikről panaszkodnak, mindig a numerus claususról szóló magyar törvényre történik hivatkozás olyan értelemben, mintha felekezeti kisebbségeinkkel mi is igazságtalanul bánnánk.” A miniszter okfejtése szerint a 3. paragrafus 3. bekezdése „nincs szerencsésen fogalmazva”, ezért úgy tűnik, mintha nem lenne összhangban a trianoni kisebbségvédelmi cikkelyekkel, s egyébként sincs szerves összefüggésben a törvény szociálpolitikai céljaival.

A bejelentésnek vegyes fogadtatása volt. A Népszava kommentárja szerint „azt a korlátot, amelyen a zsidóság az egyetemek előtt fölbukott, ezután nem nevezik majd nyíltan és őszintén felekezeti, hanem szociális korlátnak”. A jobb és a szélsőjobb heves tiltakozással fogadta a változtatás lehetőségét, s a befolyásuk alatt álló diákszervezetek október 24-étől folyamatos rendbontásokkal, a zsidó hallgatók eltávolításával, esetenként megverésével hívták fel magukra a figyelmet. A baloldal a parlamentben többször szóvá tette az egyetemen lezajló botrányos jeleneteket, de a kormány ezúttal célszerűtlennek tartotta a „túlságos szigor” alkalmazását a

renitens fiatalokkal szemben.

A kompromisszum jegyében

A kormány mindazonáltal úgy ítélte meg, hogy a numerus clausus módosítása külpolitikai okokból nem szenvedhet tovább késedelmet, s Bethlen november 16-án már ismertette is az 1920. évi XXV. tc. 3. § harmadik bekezdésének módosítására Klebelsberg által kidolgozott szövegváltozatot: „az engedély megadásánál a nemzethűség és erkölcsi megbízhatóság követelményei mellett egyfelől a felvételt kérő megelőző tanulmányi eredményeire, illetve szellemi képességeire, másfelől arra is figyelemmel kell lenni, hogy elsősorban a hadiárvák és a harctéri szolgálatot teljesítettek gyermekei, továbbá a közalkalmazottak és a különféle foglalkozási ágakhoz (mezőgazdasághoz, iparhoz, kereskedelemhez, szabadfoglalkozáshoz stb.) tartozók gyermekei az ezen foglalkozáshoz tartozók számának és jelentőségének megfelelő arányban jussanak a főiskolákra, és a fölvettek száma az egyes törvényhatóságok közt is igazságosan osztassék fel. A vallás- és közoktatásügyi miniszter felügyel arra, hogy ezek a szabályok megfelelően alkalmaztassanak.”

A miniszterelnök két okot sorolt fel, amiért a numerus clausus törvényt továbbra is fenn kell tartani. Az első a jól ismert szociálpolitikai érvelés volt, amely az értelmiségi túltermelést hivatott megakadályozni, és amelyre különleges helyzetünk (Trianon) miatt továbbra is szükség van. A másik, a pedagógiai indíték szintén megtalálható az 1920-as törvénytörvényben: csak annyi diákot szabad felvenni, amennyinek az alapos kiképzése biztosítható. Tehát a törvény egésze maradt volna, csak az a bizonyos rész változott, mely félreértésekre adhatott okot, és mivel utólagos betoldás, „az ötlepszerű törvényalkotás jellegével bír s a törvény eredeti struktúrájához nem is tartozik hozzá”. November 17-én az Egységes Párt ülésén Bethlen miniszterelnök kijelentette: oly fontosnak tartja e lépést, hogy a kormány „állását köti e javaslatához”, és kérte, a párt tegye annak megszavazását kötelezővé.

A jobboldal nagy része viszonylagos megnyugvással tekintett a törvényjavaslatra, még a szélsőségesek is csökkenő ellenállással fogadták az addigra „ügyszólván egyetlen ellenforradalmi vívmány” mérséklését. Reménykedtek, hogy a végrehajtás, az egyetemi ifjúság és a tanárok biztosítják a numerus clausus eredeti intenciójának megvalósulását. Az egyetemeken ekkor is voltak kisebb rendzavarások, de Bethlen december 2-án az eredeti szöveget vitte magával Genfbe, ahol megbízottjának Lucien Wolfot is sikerült meggyőznie a módosítás jóhiszeműségéről.

Az országgyűlésnek november 18-án beterjesztett törvényjavaslat napirendre kerülése ezek után már nem tűnt annyira sürgősnek, így a képviselőházi vitára 1928. február 9–28. között, a felsőházi tárgyalásra pedig március 13–14. között került sor. A parlamenti vitában a baloldal a módosító javaslat kétértelműségét hangsúlyozta. A liberális érvelés szerint a numerus clausussal kapcsolatban a fő probléma addig sem a törvény szövegéből, hanem a gyakorlatból adódott, ugyanis míg a harmadik paragrafus fajról és nemzetiségről beszélt, az egyetemeken ezt egy hitfelekezet kárára alkalmazták. Ezért egy formai módosítással nem lehet a helyzetet

megváltoztatni. Úgy vélték, a numerus clausus nem oldotta meg sem a zsidókérdést, sem a magyar középosztály védelmét, mert gyengítette a magyarság összefogását, és nem kényszerítette a keresztény ifjakat gazdasági pályákra.

A jobboldali bírálók természetesen a szöveg változtatásával a törvénynek a keresztény középosztályt védő, a zsidóság térnyerését akadályozó szerepét látták megszűnni. Tagadták, hogy a numerus clausus megsértené a békeszerződést, mivel a felvétel korlátozására Trianon következményeként és az egyetemek szűk befogadóképessége miatt szükség volt, s a zsidók sem foglalhattak el arányszámuknál nagyobb helyet a magyarok sérelme nélkül. Elégtelennek tartották a nemzeti középosztály preferálását, s azt állították, gazdasági téren fordított numerus clausus uralkodik a keresztények kárára. Azért is elutasították a módosítást, mert az az addigi törvény világos arányszámai helyett olyan rendszert vezetne be, amelynek „nemzeti szellemű” betartása teljesen a végrehajtó hatalomtól függ.

Zárszavában Klebelsberg elismerte, hogy az 1920-ban született törvénycikk a zsidóságot felekezetből fajjá minősítette (így a végrehajtás törvényes volt), és a kormány most ezt a sérelmet akarja módosítani, éppen ezért nem tekinthető antiszemitának. A keresztény középosztályt mások diszkriminálása helyett pozitív intézkedésekkel (pl. ösztöndíjak) kívánta támogatni. A csak tanulmányi eredményre alapozott szelekciót a középiskolák eltérő színvonala miatt nem támogatta, a felvételi vizsgát pedig pedagógiai szempontból nem tekintette szerencsésnek.

A szövegmódosítás elfogadásával (1928:XIV. törvénycikk) a numerus clausus kikerült a belpolitikai élet mindennapos problémái közül, s a kérdés külpolitikai vonatkozásai is megoldódtak. A Népszövetség ad acta tette az Alliance Israélite beadványát, vagyis a maga részéről lezártnak tekintette az ügyet. A következő években az 1927–28-as 8%-os mélypontról 1932–33-ra 12%-ra emelkedett az izraelita vallású diákok száma az egyetemeken. Ezután újra csökkenni kezdett a zsidó hallgatók aránya, annyira, hogy az 1936–37-es tanévre már a korábbi mélypont alá került (7,4%). Végeredményben tehát a kozmetikázott törvény is lehetőséget adott a zsidó fiatalok számának visszaszorítására az egyetemeken.

Az 1928. évi XIV. törvénycikk tehát tipikus példája a bethleni konszolidáció törvényalkotásának: a külföld felé igyekezett kedvező képet mutatni belviszonyaink „európaiságáról”, belpolitikailag pedig kompromisszumra törekedett a különböző társadalmi erők között, nem titkolva a jobboldallal való szimpatizálását. Egyszerre bonyolult és homályos kritériumrendszerével (amelyhez rendes végrehajtási utasítás nem kapcsolódott) a törvény széles teret engedett a politikai széljárásnak megfelelő átértelmezéseknek és a kormány korrigáló beavatkozásainak (miniszteri felügyelet és keretszám-meghatározás címén). Mivel a jobboldali kurzus és ezzel együtt a zsidóellenesség többé-kevésbé állandó jellemzője maradt a korszaknak, az 1920-as numerus clausus eredeti zsidóellenes intenciója minden módosítás ellenére élő maradt, és nem tekinthető véletlennek, hogy a harmincas évek végén megszülető első hazai zsidótörvények indoklásukban mint előképre hivatkoztak rá.

[http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/numerus\\_clausus/](http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/numerus_clausus/)